

FINANSALLAŞMA ÇAĞINDA EKONOMİK GELİŞME: GELİŞME POLİTİKALARININ SONU MU?

Aylin SOYDAN*

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ‘altın çağ’ın ardından, 1970’li yıllara doğru gelişmiş ülkelerde kar oranları düşmeye başladı. Bunun yanı sıra 1970’lerde asıl olarak petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan ve mevcut finansal piyasaların boyutlarını aşan finansal bir genişleme de söz konusuydu. Bu koşullar altında kar oranlarındaki düşmeyi telafi etmek ve uluslararası finansal sermayenin önündeki engelleri kaldırmak üzere finansal piyasaların küresel düzeyde deregülasyonu kaçınılmazdı. Daha sonra ‘finansallaşma’ olarak adlandırılacak bu dönüşüm süreci gelişmekte olan ülkeleri de içine aldı ve neoliberalizm ve küreselleşme ile birlikte bu ülkelerin ekonomilerinde ve izledikleri iktisadi politikalarda önemli ölçüde belirleyici oldu.

Bu çalışmada, 1980’li yıllardan itibaren finansallaşma olgusunun gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerine olan etkisi, söz konusu ülkelerin karşı karşıya olduğu ‘sanayisizleşme’ tehdidi açısından ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında gelişme olgusuna bakışın ve gelişme politikalarının neoliberalizmle birlikte nasıl değiştiği incelenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunun 1980’li ve 1990’lı yıllardaki deneyimleri, dış ticaret rejimlerinin ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin, içeride de finansal sistem üzerindeki her türlü denetim ve müdahalenin kaldırılmasıyla birlikte ilerleyen bir süreç olduğunu göstermektedir. Uluslararası finansal sermayenin etkisine açık hale gelerek kırılğan bir yapıya sahip olan pek çok gelişmekte olan ülkede mevcut sanayi altyapısının zayıflaması, sınai üretim ve istihdamın azalmasıyla kendisini gösteren sanayisizleşme olgusunun finansallaşmaya eşlik ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansallaşma, ekonomik gelişme, sanayisizleşme

JEL Sınıflaması: F32, F43, F50

---

* Yrd. Doç. Dr., Okan Üniversitesi, İİBF,
aylin.soydan@okan.edu.tr, aylinsoydan@yahoo.co.uk

ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE ERA OF FINANCIALISATION: THE END OF DEVELOPMENT POLICIES?

Abstract

Following the 'golden age' of the post-Second World War era, the rates of profits in the developed world started to decline towards the 1970s. Beside that, there was a financial expansion mainly stemming from petro-dollars in the 1970s that could not be absorbed by then existing financial markets. Under these circumstances, deregulation of financial markets globally was inevitable in order to liberate international financial capital and compensate the decline in rates of profit. Along with neoliberalism and globalisation, this transformation process, which would be called 'financialisation', also comprised developing countries and had significant influence on those economies and economic policies they employed.

This paper investigates the implications of financialisation for economic development processes of developing countries from the 1980s with a specific focus on the threat of 'deindustrialisation'. It also considers how the idea of development and development policies have changed under the impact of neoliberalism. Most of the developing countries experienced the liberalisation of foreign trade regimes and international capital movements that went along with abolishment of all sort of intervention and control over domestic financial systems in the 1980s and 1990s. In many developing countries that became fragile to the impact of international financial capital, financialisation process has been accompanied by the phenomenon of deindustrialisation, which can be seen by weakening industrial structure, declining industrial production and employment.

Keywords: Financialisation, economic development, deindustrialisation

JEL Classification: F32, F43, F50

1. Giriş

Dünya ekonomisinin son birkaç onyılıda yaşadığı dönüşüm sürecinin sıklıkla küreselleşme ve neoliberalizm kavramlarıyla ifade edildiği görülür.¹ Birbiriyle bağlantılı bu kavramlara daha sonra bir başkası eklendi: *finansallaşma*. İlk iki kavram üzerine bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmış olmakla birlikte, en genel haliyle, iktisadi faaliyette finans alanına doğru bir ağırlık kayması olarak nitelendirilebilecek finansallaşma kavramı ile ilgili literatür oldukça yenidir. Diğer yandan, son küresel krizle birlikte finansla bağlantılı pek çok kavram ve olgunun tartışılmaya başlanmasıyla finansallaşma kavramı da giderek artan bir yaygınlıkla kullanılmaya başlandı.

---

¹ 'Neoliberalizm' kavramı, ilk olarak 1938 yılında Alexander Rüstov tarafından, klasik *laissez-faire* liberalizminden farklı bir liberalizm anlayışını ifade etmek üzere kullanıldı. İlk haliyle, devlet müdahalesinin gerekliliğinin kabul edildiği, 'sosyal piyasa ekonomisi' olarak da adlandırılan bir yaklaşıma karşılık gelen 'neoliberalizm' terimi 1980'lerde bu kez tekrar klasik liberalizme daha yakın bir içerikte ve daha çok bu yaklaşımı eleştirenler tarafından kullanılmaya başlandı.

Dünya üzerinde ulusal ve uluslararası ölçekteki finansal serbestleşme ile yeni bilişim teknolojilerinin gelişmesi finansal faaliyetlerin kapsam ve boyutlarında çok ciddi artışlara yol açtı. Finansal faktörlerin büyüme, yatırım, tüketim ve bölüşüm gibi temel iktisadi faaliyetlerdeki belirleyiciliğinin arttığı son otuz yıllık dönüşüm sürecine neoliberalizm ve küreselleşmeyle birlikte finansallaşma süreci damgasını vurdu. Bu dönüşüm süreci gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmiş ülkelerde de etkili oldu ve bu ülkelerde ciddi sorunlar ve istikrarsızlıkları da içeren önemli etkiler yarattı.

İktisadi politikaların yapısı değişirken 'kalkınma', 'gelişme' gibi kavramlar ve azgelişmiş ülkelerin bunu nasıl gerçekleştirebilecekleri ile ilgili tartışmalar da yeni dönemde niteliksel bir dönüşüme uğradı. 1980'li yıllardan itibaren her türlü devlet müdahalesinin olumsuzlandığı ve piyasanın gücünün tartışmasız üstün kabul edildiği neoliberal tezler etkinlik kazandıkça, devletin kritik bir rol üstelendiği ekonomik gelişme anlayışı da giderek ortadan kalktı. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların geliştirmekte olan ülkelere önerdikleri yapısal uyum politikaları, dış ticaret rejimlerinin ve uluslararası sermaye hareketlerin serbestleştirilmesini, finansal sistemle ilgili her türlü müdahale ve düzenlemenin kaldırılmasını gündeme getirdi.

Bu çalışma, neoliberalizm ve küreselleşmenin eşlik ettiği finansallaşma sürecinin geliştirmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerini, bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları sanayisizleşme tehdidi ekseninde tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında 1980'li yıllardan itibaren yaşanan dönüşümün, gelişme söylemini ve geliştirmekte olan ülkelerin yaşadıkları gelişme süreçlerini nasıl etkilediği ele alınacaktır. Söz konusu süreçte, finansallaşma ile geliştirmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları sanayisizleşme olgusu arasındaki ilişkiye vurgu yapan çalışmanın, finansallaşma literatürünün geliştirmekte olan ülke deneyimlerini içerecek biçimde geliştirilmesine katkıda bulunacağı beklenmektedir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Aşağıdaki bölümde finansallaşma kavramı ve yaklaşık son otuz yıldır dünya üzerinde yaşanmakta olan finansallaşma sürecinin ana hatları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde gelişme iktisadının 1970'li yılların sonundan itibaren nasıl bir seyir izlediği özetlenmekte ve bu çerçevede, neoliberal yaklaşımın IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların söylem ve uygulamalarında cisimlenmiş hali olan Washington Konsensusu ve bunun 1990'lı yıllardan itibaren 'içeriden' bir eleştirisi niteliğindeki Post-Washington Konsensusu da değerlendirilmektedir. Finansallaşma sürecinin geliştirmekte olan ülkelerde nasıl yaşandığı ve bu sürecin söz konusu ülkelerin 'sanayi(siz)leşme'leri açısından ne anlama geldiğinin tartışıldığı dördüncü bölümün ardından sonuç bölümü genel bir değerlendirmeye ayrılmıştır.

2. Finansallaşma ve Dünya Ekonomisi

Dünya ekonomisinde finans yönündeki ağırlık kaymasının 1960'lı yılların sonlarından itibaren kendisini göstermeye başlamasına rağmen finansallaşma literatürünün yaklaşık yirmi yıllık bir geçmişi olduğu söylenebilir. 'Finansallaşma' kavramı ilk kez 1990'lı yılların başlarında kullanılmakla birlikte² ekonomi politik literatü-

---

² Bellamy Foster'in belirttiği gibi finansallaşma teriminin güncel kullanımı Kevin Phillips'in

ründe kavramın geçmişine ilişkin tartışmalarda özellikle Hilferding'in 1910 yılında yayınlanan 'Finans Kapital' isimli çalışmasına atıf yapılır.³ Daha sonraki yıllarda, 1960'ların sonlarından itibaren Paul Sweezy ve Harry Magdoff'un çalışmaları kapitalizmde finans olgusuna doğru bir ağırlık kaymasını vurgulayan ilk çalışmalar arasında sayılabilir.⁴

Üzerinde anlaşılan tek bir tanımı olmamakla birlikte finansallaşma, en geniş anlamıyla, modern ekonomilerde finansal piyasalar ve kurumların ölçek ve öneminin artması olarak tanımlanabilir. Epstein'in ifadesiyle "finansallaşma, finansal saiklerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve finansal kurumların yerel ve uluslararası ekonomilerin işleyişinde artan rolüdür."⁵ Krippner ise, Arighi'dekine benzer biçimde finansallaşmayı "kar yaratımının giderek artan bir biçimde ticaret ve mal üretiminden ziyade finansal kanallar yoluyla gerçekleştirildiği bir birikim biçimi" olarak tanımlar.⁶

Finansallaşma literatürü daha çok, anaakım dışındaki iktisat okullarının katkılarıyla gelişti.⁷ Söz konusu çalışmalarda finansallaşma kavramı, finansal piyasaların küreselleşmesi, çok sayıda yeni finansal aracın ortaya çıkışıyla finansal işlemlerdeki sıçrama, finansal yatırımların ve bu yatırımlardan elde edilen getirinin artması, banka-temelli finansal sistemlerin karşısında sermaye piyasasına dayalı finansal sistemlerin üstünlük sağlaması, ekonomik kararlarda hissedar değerinin artan önemi, şirket yönetiminin değişen yapısı, belli bir kesimin (rantiye) ekonomik ve politik süreçlerdeki rolünün artması, gündelik hayatın finansallaşması gibi birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte farklı niteliklere sahip çok sayıda olguyu içerecek biçimde kullanıldı.⁸

Boiling Point, New York: Random House, 1993 ve bir yıl sonraki **Arrogant Capital**, New York: Little, Brown, and Co., 1994 çalışmalarında ortaya konmuştur. Aynı yıl Giovanni Arrighi kavrama **The Long Twentieth Century**, New York: Verso, 1994 adlı eserinde yer vermiştir; bkz. James Bellamy Foster, "The Financialization of Capitalism", **Monthly Review**, Vol.58, No.11, 2007, ss.1-12.

³ Hilferding, üretimin boyutlarının büyümesiyle, tekelci sanayi sermayesinin, yatırımın finansmanı için tekelci bankalara bağımlı hale geldiği ve bunların 'finans kapital' olarak birleştikleri yönünde bir analiz yaparş bkz. Rudolf Hilferding, **Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development**, London, Routledge and Kegan Paul, 1981 [1910].

⁴ Sweezy ve Magdoff'un, diğer önemli çalışmaları yanında, Sweezy'nin kurucuları arasında yer aldığı **Monthly Review** dergisindeki yazıları da söz konusu tartışmaların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

⁵ Gerald A. Epstein, "Introduction" in Gerald A. Epstein (ed.) **Financialization and the World Economy**, Cheltenham, Massachusetts, Edward Elgar, 2005, s.3.

⁶ Greta Krippner, "The Financialization of the American Economy", **Socio-Economic Review**, 3, 2005, ss.173-208; Arighi, agk.

⁷ Lapavitsas'ın söz konusu iktisadi yaklaşımların genel bir teorik değerlendirmesini yaptığı çalışma için, bkz. Costas Lapavitsas, "Theorizing Financialization", **Work, Employment and Society**, Vol.25, No.4, 2011, ss.611-626.

⁸ Finansallaşma olgusunun çeşitli boyutlarını ele alan çok sayıda çalışmadan bazıları için bkz. Gerard Dumenil ve Dominique Levy, "The Real and Financial Components of Profitability (United States, 1952-2000)", **Review of Radical Political Economics**, Vol.36, No.1, 2004,

---

Yakın bir geçmişe sahip finansallaşma olgusunun ilk belirtileri aslında 1960'ların sonlarında kendini gösterdi. İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan 'altın çağ'ın ardından kar oranlarındaki düşüşle birlikte, 1970'li yıllara gelindiğinde kapitalist sistem önemli sorunlar yaşamaya başladı.⁹ Diğer yandan, o dönem finansal piyasalar, büyük ölçüde, artan petrol fiyatlarının sonucu ortaya çıkan petro-dolarlara dayalı finansal genişlemeyi soğurabilecek nitelikte değildi. Finansal araçların hacim ve çeşitlilikleri sınırlı idi, yerel ve küresel piyasalar pek çok düzenlemeye tabi olarak kısıtlanmışlardı. 1970'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin artan dış borçlanması söz konusu finansal genişlemeye ancak kısmi bir çözüm niteliğindedi. Bu koşullar altında, bir yandan kar oranlarındaki düşmeyi telafi etmek ve diğer yandan da uluslararası finansal sermayeyi serbest bırakmak üzere finansal piyasaların küresel ölçekte 'deregülasyon'u (küralsızlaştırılması) kaçınılmaz görünüyordu.

Finansal serbestleşme süreci, gelişmekte olan ülkeleri de içine alarak, finansal sermayenin önündeki tüm engelleri kaldıracak biçimde küresel bir olgu niteliğini kazandı. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin küresel ölçekte hız kazandırdığı bu süreçte yeni finansal araçlar yaratıldı, finansal işlemlerin hacmi olağanüstü biçimde arttı.¹⁰ Sermaye piyasaları gelişirken bankacılık sektörü de önemli değişimler geçirdi, geleneksel işlemlerden daha karmaşık ve riskli faaliyetlere yönelmeye başladı. Ekonominin her alanında, makro ve mikro ölçekte etkiler ortaya çıktı.

Finansal yapı, reel kesimden birkaç kat daha hızlı bir büyüme gösterirken üretimdeki kar oranlarının düşüşünü dengelemek amacıyla sınav işletmeler de finansal faaliyet alanlarına yöneldiler ve gelirlerinin giderek artan bir kısmını finansal kaynaklardan elde etmeye başladılar. Finans dışı kurumların faaliyetlerindeki bu kayma, finansallaşma döneminde sermaye birikimi oranının daha düşük olmasına yol açtı.

Lapavitsas'ın ifade ettiği gibi, finansallaşmanın gelişmiş ülkelerde ortaya çıkış

---

ss.82-100; Engelbert Stockhammer, "Financialization and the Slowdown of Accumulation", **Cambridge Journal of Economics**, Vol.28, No.5, 2004, ss.719-741; Krippner, agm; James Crotty, "The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and 'Modern' Financial Markets on Nonfinancial Corporation Performance in the Neoliberal Era" in Epstein (ed), **Financialization and the World Economy**, 2005, ss.77-110; Thomas Palley, "Financialization: What It Is and Why It Matters", **The Levy Economics Institute Working Paper**, No.525, 2007; Özgür Orhangazi, **Financialization and the US Economy**, Cheltenham, Massachusetts, Edward Elgar, 2008; Jonathan P Goldstein, "Introduction: The Political Economy of Financialization", **Review of Radical Political Economics**, Vol.41, No.4, 2009, ss.453-457.

⁹ Paul Sweezy, 1974-75 resesyonuyla başlayan sürecin temel eğilimlerini, genel olarak ekonomik büyümede gözlenen yavaşlama, tekelci (ya da oligopolcü) çokuluslu şirketlerin çoğalması ve sermaye birikimi sürecinin finansallaşması olarak özetler; bkz. Paul Sweezy, "More (or Less) on Globalization", **Monthly Review**, Vol.49, No.4, 1997, s.2.

¹⁰ Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) verilerine göre 2013 Nisan ayı içinde uluslararası döviz piyasalarındaki günlük işlem hacmi 5.3 trilyon dolara ulaşmış bulunmaktadır; <http://www.bis.org/publ/rpfx13fx.pdf> (Erişim tarihi 27.10.2013). Büyük kısmı finansal kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen bu işlemlerin büyüklüğü 2004 yılında günde ortalama 1.9 trilyon, 1989 yılında ise 570 milyar dolar civarında idi.

biçimini üç ayırt edici niteliklerle özetlemek mümkündür.¹¹ İlk olarak, finansal olmayan şirketler ile bankalar arasındaki ilişki değişti. Gelişmiş şirketler daha fazla iç finansmana yönelerek dış finansmanda açık piyasalardan yararlandılar, kendileri birtakım finansal araçlar geliştirdiler - ‘finansallaştılar’. İkinci olarak, bankalar kendilerini dönüştürdüler; açık piyasalardaki işlemlere aracılık yapmaya, komisyonlar ve işlem masraflarından gelir elde etmeye başladılar. Üçüncü olarak ise, çalışan kesimler borç alma ve finansal araçların sahipliği ile giderek daha fazla finansal sisteme dahil oldular. Konut, sağlık, eğitim, emeklilik gibi alanlarda kamu desteğinin azalması bireysel gelirin finansallaşmasına ve ‘finansal müsadere’¹² olarak adlandırılan, kişisel gelirden doğrudan transferlerle kar elde edilmesine yol açtı.

İktisadi ve finansal alandaki dönüşüm iktisat politikalarında da değişimi beraberinde getirdi. Akademik çevrelerde ve politika uygulayıcılar arasında maliye politikasının etkin olmadığı, para politikasının ise merkez bankalarının bağımsızlığı ile daha kritik bir nitelik taşıdığı görüşü hakimiyet kazandı. Para politikasının temel amacı ise fiyat istikrarı olacaktı.

Çok genel olarak ayırt edici niteliklerini yukarıda özetlemeye çalıştığımız finansallaşma süreci gelişmiş ülkeleri olduğu kadar gelişmekte olan ülkeleri de çeşitli biçimlerde etkilerken diğer yandan, küresel ölçekteki bu dönüşüm süreci ciddi bazı zaafiyetleri de beraberinde getirdi. Finansallaşma ile belki kapitalist sistemin çöküşü ertelendi, ancak diğer yandan, herhangi bir çalkantıda yönetilmesi çok zor olan, çok daha karmaşık, kırılabilir ve istikrarsız bir yapı ortaya çıktı. 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca pek çok ülkede iktisadi /finansal krizler yaşandı. Bu süreçte zaman zaman gelişmiş ülkeler de bazı sıkıntılar yaşamakla beraber sıkıntılı süreçlerden geçenler asıl olarak gelişmekte olan ülkeler oldu. 2000’lerin başlarındaki krizlerin ardından 2007’de bu kez gelişmiş ekonomileri de içine alan ve dünya ekonomisinin karşılaştığı en büyük krizlerden biri ortaya çıktı.¹³

3. Finansallaşma Çağında ‘Gelişme’ ve Gelişme İktisadı

3.1. Gelişme İktisadının Yükselişi ve Düşüşü

İkinci Dünya Savaşından sonra iktisatçıların arasında eski sömürge / yeni ulus-devletlerin sorunlarını tartışma ve az gelişmiş olarak nitelendirilmeye başlanan bu ülkelerin sorunlarına çözüm üretmeye yönelik yaygın bir ilgi ortaya çıkmıştı.¹⁴ Ge-

¹¹ Lapavitsas, “Theorizing ...”, s.623.

¹² Costas Lapavitsas, “Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation”, **Research on Money and Finance Discussion Papers**, No.1, 2009.

¹³ 2007-2008 krizinin temel nedenlerinden biri UNCTAD tarafından da finansal sektörün reel sektör üzerindeki hakimiyeti olarak görülür. Diğer yandan, 2008 yılından beri bankacılık kesimiyle ilgili olarak uygulanan reformların da kısmen başarılı olmakla birlikte finansal piyasaların ekonomik istikrar üzerinde tehdit yaratacak faaliyetlerini engellemede yetersiz kalacağı ifade edilir; bkz. UNCTAD, **Trade and Development Report**, Geneva, UNCTAD, 2013.

¹⁴ Batı dillerinde tek bir sözcükle (‘development’, ‘developpement’ vb) ifade edilen gelişme ve kalkınma sözcükleri Türkçe literatürde de çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılmakla

---

lişme /kalkınma süreci, bugünün gelişmiş ülkelerinin geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte katetmiş oldukları aşamalar olarak ifade edilirken, sosyo ekonomik gelişme teorisi orijinal haliyle gelişmenin amacı olarak modern toplum fikrine dayanır.¹⁵ Aslında gelişme teorisi, akademik bir ilgi alanı olmaktan çok politika kaygısıyla ortaya çıkmıştır. 1950 ve 1960'lı yıllarda gelişme ile ilgili literatürün bir dalı olarak gelişme iktisadı, azgelişmiş ekonomileri kendine özgü yapıları olan ekonomik sistemler olarak ele alır.¹⁶ Gelişme iktisadı, azgelişmiş ülkeler için daha uygun olduğu düşünülen alternatif gelişme teorilerinin geliştirildiği verimli bir alan oldu.¹⁷

Geleneksel bakış açısında gelişme, bir amaç olduğu kadar bir süreç olarak da, sanayileşme ile birlikte ele alındı ve ekonomik büyüme de bunun önemli bir bileşeni olarak kabul edildi. Sonuç olarak, alternatif sanayileşme stratejileri üzerine tartışmalar konuyla ilgili çalışmaların önemli bir kısmını oluşturdu ve pek çok gelişmekte olan ülkede bir sanayileşme perspektifi ile hazırlanarak uygulamaya konan kalkınma planları bu yaklaşımın uygulamadaki yansıması oldu. Geleneksel gelişme iktisadında, devlet müdahalesi gelişmekte olan ülkeleri izlemeleri gereken sürece yönlendirmede, başka bir ifadeyle kalkınma/gelişme açısından kritik önemde görüldü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesyencilik ve refah devleti uygulamaları büyük çaplı devlet müdahalesi için gerekli politika dayanağını da sağlamış oldu.

Dünya ekonomisinde 1950'li ve 1960'lı yıllardaki görece refah koşullarının ardından 1970'lerin ortalarına doğru petrol şoklarıyla birlikte kendini gösteren ekonomik kriz önemli dönüşümlere yol açarken gelişmekte olan ülkeler de bu sürecin içinde yer aldılar. Diğer yandan, 1980'li yıllardan itibaren neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma dünya çapında olgular haline gelmeye başladı.

Başta güney ve orta Amerika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu 1980'li yıllara borç krizlerinin ağır etkisi altında ve ciddi ekonomik sorunlarla girmişti. Yüksek ölçüde borçlu gelişmekte olan ülkelerin içinde buldukları ekonomik durum bir yandan da yeni politikalar uygulanması gerekliliğini gündeme getirdi.

---

birlikte zaman zaman ikisi arasında bir ayrıma gidildiği de görülür. Kalkınma/gelişme kavram(lar)ının tartışılması bu yazının kapsamı dışındadır. Kavramın kökeni, ne zaman kullanılmaya başlandığı, nasıl bir dönüşüm geçirdiği, ideolojik içeriği vb hususların kapsamlı bir tartışması için örneğin, bkz. Haldun Güllalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara, Yurt Yayınları, 1987; Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul, İmge Yayınları, 1994, ss.19-44; Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflosu**, İstanbul, Metis Yayınları, 2.b., 1996, ss.9-43 ; Mehmet Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik**, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, 2009, ss.15-128; Fernando J. Cardim de Carvalho, "Financing Development: Some Conceptual Issues", **International Journal of Political Economy**, Vol.38, No.4, Winter 2009-10, ss.5-24.

¹⁵ De Carvalho, agm, ss.6-7.

¹⁶ De Carvalho, agm, s.7.

¹⁷ Kalkınma/gelişme teorilerinin tartışılması da çalışmamızın sınırları dışında kalmaktadır. Konu ile ilgili teorilerin kapsamlı bir incelemesi için örneğin, bkz. Başkaya, agk, ss.45-102; Türkay, agk, ss.62-84.

Neoliberal yaklaşım, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların söylem ve uygulamalarında da ortaya çıktı. 1980 başlarına kadar söz konusu kuruluşlar gelişmekte olan ülkelerin dış borç ve ödemeler dengesi ile bağlantılı sorunlarına yönelik katkıları karşılığında onlardan makro ekonomik istikrar programlarını uygulamalarını talep etmekteydi. Gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının kısa vadeli borçlanma ve uyum politikalarıyla çözülemeyeceği, temel ekonomik ve yapısal reformların gerekliliği uluslararası çevrelerde de hakim bir görüş halini almaya başladı. ABD Hazine Bakanı Baker'ın 1985 yılında ortaya koyduğu 'yapısal uyum doktrini', borçlu ülkelerin sorunlarının kaynağının yapısal olduğunu ve bu nedenle de çözüm için ihracata dayalı büyüme, devletin ekonomideki rolünün azaltılarak kamu kesiminin yeniden yapılandırılması gibi uzun vadeli yapısal reformların kısa vadeli makro ekonomik tedbirlerle birlikte yürütülmesi gerektiğini öne sürüyordu. Sorunun bu biçimde tanımlanması IMF ve Dünya Bankasının gelişmekte olan ülkelere ilişkisinde bir dönüşüm anlamına geldi. Artık bu kuruluşların söz konusu ülkelere desteği, kısa dönemli istikrar önlemlerinin alınması şartlılığının ötesinde daha kapsamlı yapısal uyum programlarının da uygulanmasını gerektiriyordu.

Bu koşullar altında, pek çok alanda etkinlik ve hakimiyetini giderek artıran neoliberal görüş, gelişme iktisadında da etkisini gösterdi. Devletin rolünün azaltılması ile piyasanın gücü ve etkinliğine yapılan vurguyla beraber gelişme sürecinin algılanışında da bir değişim ortaya çıktı. Buna iktisat politikalarındaki dönüşüm de eşlik etti; ithal ikamesi, beş-yıllık planlar, belli sınırlara öncelik verilmesi, stratejik sanayilerde devlet sahipliği ve kontrolü, emek piyasalarının düzenlenmesi, finansal sistem üzerindeki denetim, tasarruf ve yatırım hareketlerindeki devlet kontrolü gibi uygulamalar 1980'lerin başlarından itibaren giderek azaldı. Bu sıralarda giderek daha fazla gelişme iktisatçısı serbest, düzenlenmemiş piyasalar ve sınırlı müdahalecilik yönünde görüş belirtmeye başlamıştı.¹⁸

Yeni gelişme iktisadı, ABD Hazinesi, IMF ve Dünya Bankası gibi 'Washington' kuruluşlarının 1980 sonrası görüş ve politikalarını yansıtan 'Washington Konsensusu'nda ifadesini buldu.¹⁹ 1980'lerin sonunda Williamson tarafından ilk kez kullanılan bu terim, gelişmekte olan ülkelerin zenginlik ve refahını artıracacağı düşünülen bir dizi önlemi ('on emir') ifade etmek üzere kullanılmaya başlandı.²⁰ Aslında yeni

¹⁸ Deepak Lal, **The Poverty of Development Economics**, Institute of Economic Affairs, 1983, s.109.

¹⁹ Washington Konsensusunun içerdiği yeni gelişme iktisadı yaklaşımının kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Jomo KS and Ben Fine (eds), **The New Development Economics: After the Washington Consensus**, New Delhi, Tulika Books, 2006. Fine, Stiglitz'in yaklaşımını değerlendirerek yeni gelişme teorisinin daha öncekinden çok farklı olmadığını öne sürer, bkz. Ben Fine, "The New Development Economics" in Jomo KS and Ben Fine (eds), pp.1-20. Bir başka eleştiri için bkz. Jan Kregel, "The discrete charm of the Washington consensus", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.30, No.4, Summer 2008, ss.541-560.

²⁰ Williamson Washington Konsensusu olarak adlandırdığı uygulama ilkelerini on başlık altında toplamıştı. Bkz. John Williamson, "What Washington Means by Policy Reform", in John Williamson (ed.), **Latin American Adjustment: How Much Has Happened?**, Washington DC, Institute for International Economics, 1990, ss.5-20. Williamson daha

---

dönemin hakim bakış açısına göre gelişme politikalarına temel oluşturacak özel bir iktisadi gelişme teorisine ihtiyaç yoktu, mevcut ortodoks iktisat teori ve politikası gereken her şeyi sağlıyordu.²¹

Washington Konsensusu, 1980’li yılların başlarında gelişmiş ülkelerdeki ‘Reaganomics’ ve ‘Thatcherizm’ gibi neoliberal politika çerçevelerinin gelişmekte olan ülkeler versiyonu olarak ortaya çıktı. Neoliberal yaklaşım, en genel haliyle, temel fonksiyonları adalet ve asayiş sağlamak, makroekonomik istikrarı korumak ve gerekli altyapı hizmetlerini sağlamak olan minimal bir devlet anlayışına dayanıyordu. Bu bakış açısına göre, serbest piyasada belirlenmiş nispi fiyatlar etkin kaynak dağılımını garanti eder, devletin gerekli ortamı sağlayarak özel sektörün yolundan çekilmesiyle piyasalar etkin dağılımı gerçekleştirir. Washington Konsensusu da benzer biçimde, gelişmekte olan ülkelerde de iyi bir ekonomik performansın serbestleştirilmiş ticaret, makroekonomik istikrar ve doğru fiyatlama ile mümkün olabileceği fikrine dayanmaktaydı. Bu yaklaşıma göre, yaygın ve kapsamlı devlet müdahalesi zayıf ekonomik ilerlemenin temel nedeniydi. Piyasaya dayalı bir mekanizma minimal bir devletle birlikte ekonomik gelişme için de anahtar önemdeydi, bu nedenle piyasanın geniş kamu kesimi etkisinden, kontrol ve müdahalelerden özgürleştirilmesi gerekliydi. Ayrıca ancak dünya ekonomisiyle entegre olmuş gelişmekte olan ülkeler ekonomik gelişmeyi başarabilirdi.

Minimum düzeyde devlet müdahalesinin öngörüldüğü piyasa odaklı açık ekonomi modelleri gelişmekte olan ülkelere dönük standart reçeteyi oluşturdu. Sıkı para ve maliye politikaları, devlet teşviklerinin kaldırılması, ılımlı vergileme, deregülasyon, faiz oranlarının serbest bırakılması, enflasyonun düşürülmesi, döviz kontrollerinin kaldırılması, sermaye hareketlerinin ve dış ticaretin serbestleştirilmesi vb. önermeleri içerdi. Bu kapsamlı liberal reformların savunucularına göre, serbest ticaret ve sınırlandırılmamış sermaye hareketleri ile birlikte piyasa mucizesi az gelişmişliğe için olan sorunları nihayet çözebilecekti. Bu süreç içinde küresel işletmelere ve düşük maliyetli gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan sermaye akımlarına da özel bir rol atfedilmişti. Çokuluslu şirketlerin büyüyerek etkinliklerini artırması, devlet müdahalesinin boyut ve kapsamının daralmasıyla birlikte yürüdü. Ulus devlet yapısı ortadan kalkmamakla birlikte zaman zaman gelişkin çokuluslu şirketlerin devletin etki alanlarında belirleyici oldukları, devlet müdahalesinin yönü ve içeriğini belirledikleri görüldü.

Neoliberal görüşün dünya çapında yaygınlık kazanmasında önemli etkenlerden biri, başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası Washington kurumlarının

---

sonraki bir konuşmasında kendisinin söz konusu yazısında dile getirmeye çalıştıklarının daha sonraları yanlış yorumlandığını ifade etti, bkz. John Williamson, “Did the Washington Consensus Fail?”, Outline of Speech at the Center for Strategic and International Studies, Washington DC, 6 November 2002, <http://www.iie.com/publications/papers/print.cfm?ResearchId=488&doc=pub>, Erişim Tarihi 26.10.2013.

²¹ Bu görüşün ifadesi için bkz. Lal, agk. Diğer yandan Chang ve Grabel gelişme iktisadı hakkındaki yaygın mitleri tanımlarlar; bkz. Ha-Joon Chang ve Ilene Grabel, “Reclaiming development from Washington Consensus”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Winter 2004-05, Vol.27, No.2, ss.276-279.

önerilerinin aktif savunusuydu. 1980'lerin sonuna gelindiğinde konsensusun temel görüşleri bu kuruluşların istihdam ettiği ya da bunlarla bağlantılı binlerce iktisatçının 'ortodoks iktisadi' haline gelmişti. Batılı ekonomistlerin gelişmekte olan ülkeleri ikna edemedikleri durumda da zaten onları zorlayacak bir araç mevcuttu: şartlılık. IMF ve Dünya Bankası kredileri konsensusla uyumlu politikaların uygulanması şartına bağlı hale gelmişti. Gelişmekte olan ülkelerin 1970'lerin sonlarından itibaren yaşadıkları borç krizi ve içinde buldukları ekonomik koşullar söz konusu uluslararası kuruluşlar karşısında onlara çok az bir hareket alanı bırakmıştı.

3.2. Washington Konsensusundan Post-Washington Konsensusa

1980'lerin ve 1990'ların önemli bir kısmında Washington Konsensusu gelişme teori ve politikasına damgasını vurdu. Ancak Bretton Woods kurumlarının politika ve söyleminde ifadesini bulan neoliberal yaklaşım 1990'lı yıllara gelmeden eleştirilmeye başlanmıştı. Washington Konsensusunun, tam anlamıyla gerçekleştirilen bir serbestleştirilmenin üstün bir ekonomik performans getireceği biçimindeki temel iddiasına karşı giderek artan sayıdaki ampirik kanıt bu karşı çıkışın önemli dayanağını oluşturdu.²²

1980'lerdeki neoliberal yeniden yapılanma süreci, zayıf ve istikrarsız büyüme performansı, süregiden yoksulluk, gerek ülkeler arasında gerekse ülkeler içinde giderek artan eşitsizliklerle birlikte yaşandı. İçeride finansal sistemin serbestleştirilmesi ve uluslararası sermaye hareketlerinin üzerindeki sınırlamaların kaldırılması üretken yatırımların etkinlik ve hacminin artışında etkili olamadığı gibi büyük krizlere yol açtı. Yeniden yapılanma döneminde ortalamanın üzerinde performans gösteren ülkeler ise kritik alanlarda neoliberal normların dışına çıkanlardı. Bu ülkelerin elde ettikleri iktisadi gelişme başarısı, Washington Konsensusu reçetesindeki temel nitelikteki pek çok öneriye uymadan gerçekleşmişti.²³

²² Neoliberal politikaların sonuçlarının bir eleştirisi için, örneğin bkz. Chang and Grabel, agm; Ziya Öniş ve Fikret Şenses, "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus", **Development and Change**, Vol.36, No.2, 2005,ss.263–290; Philip Arestis, "Washington consensus and financial liberalization", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.251-271. Washington Konsensusu çerçevesindeki uygulamaların Latin Amerika ülkelerinde ekonomik ve sosyal süreçler üzerindeki olumsuz etkilerinin bir değerlendirmesi için, örneğin bkz. Jose Antonio Ocampo, "Beyond the Washington Consensus: what do we mean?", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.293-314; Juan Carlos Moreno-Brid ve diğerleri, "The Washington consensus: a Latin American perspective fifteen years later", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.345- 365; Kregel, agm. Williamson'un kendisi dahi 2002 yılındaki konuşmasında sonuçların, özellikle büyüme, istihdam ve yoksulluğun azaltılması gibi alanlarda hayal kırıklığı yaşattığını ifade eder.

²³ Daha çok uzak doğu Asya'daki bu ülkeler kamu maliyesi açısından muhafazakar davrandılar ve beklenenin aksine, iç finansal piyasaları sıkı biçimde kontrol ettiler, ithalata kısıtlamalar getirdiler, pek çok durumda doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmediler, uluslararası sermaye hareketlerini kontrol ettiler, pek çok yerel piyasayı düzenlediler ve ulusal üretken kapasitenin önemli kısmına sahip oldular. Bkz. Fine, agm, ss.15; Chang ve Grabel, agm, ss. 277-278; Öniş ve Şenses, agm, ss.267-272.

1990’larda hem merkez hem de çevre ülkelerde, gerek akademik çevrelerde gerekse politika yapımcılar arasında, Washington’un ayrıcalıklı kesimleri de dahil olmak üzere, konsensusla ilgili eleştirilerin yoğunlaşması bir değişim ihtiyacını gündeme getirdi. Ancak, yeni bir konsensusa yönelimde asıl belirleyici etki söz konusu yapının içinden gelen eleştiriler olacaktır. Bu değişimde, özellikle Stiglitz gibi, akademik kimliği yanında Dünya Bankasında başkan yardımcılığı ve başekonomistlik, ABD başkanına danışmanlık gibi etkili görevler üstlenmiş isimlerin önemli rolü oldu.

1990’lı yıllarda Bretton Woods kuruluşlarının politikalarında katı bir neoliberalizmden Post-Washington Konsensus olarak adlandırılan yeni bir tür senteze doğru bir yönelim görüldü.²⁴ Yeni bakış açısı, Dünya Bankası’nda 1990’lı yılların başlarında yoksulluk ve yönetimle ilgili araştırma ve tartışmalar, yapılan yayınlarda da ortaya konmaya başlandı. Özellikle doğu Asya ülkelerinin yaşadığı deneyimlerin incelenmesi, kurumların öneminin ve piyasa temelli reformlar için devlet müdahalesinin gelişmiş biçimlerinin gerekli olduğu fikrini güçlendirdi. Yerleşmiş yoksulluğun artan etkinlik ve ekonomik büyüme ile basit bir biçimde ortadan kaldırılamayacağı fark edildi.

Stiglitz 1998 yılındaki ‘Daha Fazla Araç ve Daha Kapsamlı Hedefler: Post-Washington Konsensusa Doğru’ başlıklı konuşmasında iktisadi gelişme için yeni çerçeveyi ortaya koymayı amaçlıyordu.²⁵ Özellikle IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere dayatılan politikaları eleştirdiği konuşmasında Stiglitz, Washington Konsensusu kapsamındaki uygulamaları değerlendiriyordu. Daha önceki piyasa-devlet müdahalesi karşıtlığı üzerinden yürüyen tartışmalardan farklı olarak Stiglitz, piyasa başarısızlıklarına dikkat çekerek devletin konumunu daha açık bir biçimde ifade ediyor ve tartışmanın kritik boyutunu devletin müdahil olup olmaması değil, sürece nasıl dahil olacağı üzerinden formüle ediyordu. Devlet ve piyasa birbirinin ikamesi olarak nitlendirilmemeliydi; devlet, kendisini piyasaların tamamlayıcısı olarak görmeli ve piyasaların fonksiyonlarını daha iyi yerine getirmeleri için gerekli önlemleri almalıydı. Diğer yandan iyi ekonomik performans için gerekli koşullar serbest ticaret,

---

²⁴ Ancak Post-Washington Konsensusa giden süreç söz konusu kuruluşlarda aynı zamanda ortaya çıkmadığı gibi yeni konsensusun geniş gündemi de aynı biçimde paylaşılmadı. IMF daha fazla eleştiri alıp yıpranmakla birlikte daha tutucu bir tavır içinde oldu. Özellikle Asya kriziyle birlikte IMF yoğun eleştirilerle karşılaştı. Kriz, iki Bretton Woods kuruluşu arasında ilk kez ciddi bir çatlağın ortaya çıkmasına yol açtı. Bkz. Öniş ve Şenses, a.g.m, s.269

IMF son zamanlarda cari açıklardaki artış ve sermaye hareketlerinin tersine dönmesinin taşıdığı riskler konusunda daha ihtiyatlı bir tutum izleyerek hatta geçici olarak ülkelerin sermaye hareketleri üzerine kontrol uygulama seçeneğini dikkate almaları gerektiğini öne sürmektedir. Bkz. IMF, **Regional Economic Outlook: Western Hemisphere**, Washington DC, April 2011

²⁵ Joseph Stiglitz, “More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus”, 7 January 1998, Helsinki-Finland,. <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/209/43245.html> (Erişim Tarihi 27.10.2013). Washington Konsensusuna yönelik ve daha hafif, revizyon niteliğindeki birtakım değişikliklerin gerekli olduğunu öne süren diğer bazı görüşler de ‘updated’, ‘augmented’, ‘revised’ gibi sıfatlarla nitelendirildiler; bkz. Chang ve Grabel, a.g.m; Arestis, a.g.m, s.253.

makroekonomik istikrar ve doğru fiyat belirlenmesinin ötesinde, Washington Konsensusu tarafından ihmal edilen, uygun finansal düzenlemeler, rekabet politikası, teknoloji transferini kolaylaştıracak politikalar, şeffaflık gibi önlemleri de gerektiriyordu. Stiglitz'e göre ayrıca, devletin düzenleyicilik işlevi yanında sosyal koruma ve refah konularında da önemli bir rolü olmalıydı.

Post-Washington Konsensus, temel bazı sorunları tartışmasa da neoliberal uygulamaların alternatifi olmadığı genel kabulüne karşı, neoliberal görüşte bir çatlak yaratarak gelişme ile ilgilenen sosyal bilimcilerin gözünde bir ilerlemeyi temsil etti. İktisadi gelişmeyi uzun bir süre makroekonomik değişkenlerdeki teknik bir büyüme meselesi olarak ele alan yaklaşımdan sonra Post-Washington Konsensus gelişmenin kapsamlı bir sosyal dönüşümü içeren bir süreç olduğunu vurguladı. Kalkınma, böylece tüketimdeki artış ya da kişi başına gelirdeki büyümeden daha fazlasını içeren karmaşık bir sosyal süreç olarak ortaya kondu. Bu yeni yaklaşım yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele gerekliliğine, iktisadi politikaların sosyal ve gelir dağılımına ilişkin sonuçlarına daha fazla ağırlık verir, böylece büyüme ve etkinlik hedeflerinin mutlak hakimiyetinden uzaklaşır. Eğitim ve sağlık gibi alanlar sadece gelişmenin araçları olarak görülmez, kendi başlarına da önem taşırlar.

Piyasa başarısızlığı ve kurumların önemine vurgu yapan Post-Washington Konsensus, önceki yaklaşıma kıyasla daha fazla değişkeni dikkate alan daha analitik bir çerçeveye ve daha geniş bir politika kapsamına sahip olmakla birlikte yine de eleştirilere maruz kaldı. Temel eleştirilerden biri, Post-Washington Konsensusun, neoliberal söylemin piyasa temelinde uyumlu bir biçimde işleyen bir ekonomi anlayışının yerine, toplumun piyasa başarısızlıklarına dayalı bir bütün olduğu anlayışını geçirdiğidir. Devlet müdahalesine bırakılan alan aslında piyasanın kusurlarını gidermeyi ve böylece bir bütün olarak piyasa performansını artırmayı amaçlar.²⁶ Post-Washington Konsensus mali ve parasal konularda muhafazakar kalır, prensip olarak serbestleştirme ve deregülasyona karşı çıkmaz, serbest ticaret ve özelleştirme lehindedir.²⁷

Post-Washington Konsensus devletin rolüne vurgu yapmakla birlikte daha önce de vurgulandığı gibi asıl olarak piyasa aksaklıklarını düzeltici bir rol atfeder, gelişme sürecinde devletin rolüne ilişkin net bir bakışı yoktur. Yeni gelişme stratejilerinin temel bir bileşeni olarak kurumların değişiminin öneminin vurgulanması bu yaklaşımı standart neoliberal bakıştan ayıran önemli bir yönüdür. Ancak Post-Washington Konsensusa getirilen en önemli eleştirilerden biri de gelişme sorunsalına daha ileri bir yaklaşımı temsil etse de çerçevesinin net olmaması ve altını çizdiği bazı konularda geliştirmekte olan ülkelere somut önerilerde bulunamamasıdır.

---

²⁶ Post-Washington Konsensusa getirilen önemli eleştirilerden biri de ulusal ve küresel düzeydeki devlet-piyasa etkileşimine dar ve teknokratik bir yaklaşımı olduğudur. Mevcut iktidar yapısını kabul eder. Temel güç ilişkilerini ve ulusal düzeyde sınıflar arasındaki ve küresel düzeyde de güçlü ve daha az güçlü devletler arasındaki güç asimetrisini görmez.

²⁷ Post-Washington Konsensusun eleştirisi için örneğin bkz. Öniş ve Şenses, a.g.m.; Ben Fine ve diğerleri (eds), **Development Policy in the Twenty-first Century: Beyond the Post-Washington Consensus**, London, Routledge, 2001.

---

4. Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansallaşma: Sanayisizleşmeye Doğru Bir Süreç mi?

1970'lerin ikinci yarısından itibaren finansal sermayenin dünya üzerindeki genişlemesi, gelişmekte olan ülkelerin borç krizleriyle karşılaşacakları hızlı bir borçlanma sürecine yol açmıştı. Brady Planı, krizin çözümüne yönelik olarak gelişmekte olan ülkelerin mevcut borçları ödeyebilmek üzere uluslararası özel sermaye akımlarını çekecek önlemler almasını gündeme getirdi. Ancak uluslararası piyasalardaki söz konusu finansal fazla, borçlanma dışındaki kanallardan da gelişmekte olan piyasalara girmeliydi. Finansal liberalizasyon yönünde artan baskılar büyük ölçüde uluslararası finansal sermayenin hareket serbestliğini artırma ihtiyacından kaynaklandı.²⁸

1980'li yıllar boyunca gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı IMF ve Dünya Bankasının önerdiği yapısal uyum programları kapsamında giderek artan oranlarda dış ticaret serbestisi ile birlikte finansal liberalizasyon da uyguladılar. İçeride finansal sistem üzerindeki her türlü kontrolü hafifletmeye ve kaldırmaya yönelik önlemler alırken bir yandan da sınırlarını uluslararası sermaye hareketlerine açtılar. Bu süreç, bankacılık kesimi başta olmak üzere bu ülkelerin finansal sistemlerini geliştirirken ekonomik yapılarını sermaye hareketlerinin etkilerine açık hale getirerek aşırı ölçüde kırılgan bir nitelik kazandı. Küresel nitelikteki finansal sermayenin istekleri karşısında prematüre biçimde gerçekleşen açıklık pek çok ülke için oldukça maliyetli oldu. Borca dayalı büyümeye bağlılık bu ekonomileri giderek artan biçimde spekülasyon saldırlara ve sıklıkla ortaya çıkan finansal krizlere dayanıksız hale getirdi.

Çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizler 1990 sonrasında küresel ekonomik ortamın çarpıcı yönlerinden biri oldu. Bu krizler sadece belirli bir bölgeyle de sınırlı kalmadı. Özellikle, 1994 Meksika, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinde görüldüğü üzere, yeni dönemin çok dikkat çekici bir özelliği krizlerin bulaşma ihtimaliydi; bir ülkede ortaya çıkan krizle birlikte diğer ülkelere yönelik sermaye akımları da olumsuz etkilendi. Bu krizler sadece ulusal değil, bölgesel ve global düzeyde de sürdürülebilir bir büyümeyi imkansız hale getirdikleri gibi, yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri nedeniyle de çok maliyetli oldular.²⁹

İktisadi gelişme ile ilgili geleneksel yaklaşımda sanayi, gelişmenin itici, motor gücü olarak kabul edilirken 1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin uygulamak durumunda kaldığı yapısal uyum ve istikrar programlarında net bir sanayileşme önceliği yer almadı. Söz konusu programlarda ihracata dönük bir sanayileşme modeli öngörülmekle birlikte kapsamlı bir sanayileşme stratejisi oluşturulmadı.³⁰ Daha ön-

---

²⁸ Finansal liberalizasyon tezi 1970'li yıllardan itibaren giderek yaygınlık kazandı. Bu alanda referans gösterilen temel nitelikteki ilk çalışmalar, Ronald I McKinnon, **Money and Capital in Economic Deepening**, Washington DC, Brookings Institution, 1973 ve Edward Shaw, **Financial Deepening in Economic Development**, New York, Oxford University Press, 1973 olmuştur.

²⁹ Öniş ve Şenses, agm; Epstein, agm.

³⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu dönemde, ihracata dönük sınıai üretimlerini artırmayı başaran ve yüksek büyüme oranları yakalayan doğu Asya ülkeleri standart reçetelerin dışına çıkarak devlet kontrolünde sanayileşme politikaları izlediler. Stiglitz de bu ülkelerin

ceki ithal ikameci sanayileşme devletin yüksek oranda müdahalesi ile gerçekleşmişti. Yeni modelde ise, piyasalar üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılması, dış ticarete ve finans alanında yerel ve uluslararası serbestleşmenin sağlanmasıyla kendiliğinden bir süreç olarak verimli sınai yatırımların ortaya çıkacağı varsayılmaktaydı.³¹

1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca finansal faaliyetlerin giderek artan etki ve hakimiyetine gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmında sınai gelişmenin ve sınai üretim faaliyetlerinin geri planda kalması eşlik etti. Üretkenlikte durgunluk, düşük kapasite kullanımı ve işsizlik gibi göstergelerle kendisini gösteren bu süreç, gelişmiş ülkelerde karşılaşılan ‘sanayisizleşme (deindustrialisation)’ olgusunun gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına alan bir tehdit olarak kendisini göstermesine yol açtı.

Sanayisizleşme olgusu ilk olarak gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kaldıkları bir süreç olarak ele alınmıştı.³² İlgili çalışmalarda, standart bir ‘gelişme’ patikası içinde önce tarımsal üretim ve istihdamın payının azalarak imalatın payının arttığı ‘sanayileşme’ olgusunun gözlemlendiği, daha sonra ise bu kez imalatın payının düşerek hizmetlerin payının artmasıyla karakterize edilen ‘sanayisizleşme’ ile karşı karşıya kalındığı ifade edilir.³³ Bu çerçeveden bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha erken bir sanayisizleşme sürecinin ortaya çıktığı ve bu nitelikteki ‘prematüre’ bir sanayisizleşmenin pek çok gelişmekte ülkenin büyümesi önünde bir engel oluşturduğu belirtilir.³⁴

---

performansını Latin Amerika ülkelerinden ayırarak Washington Konsensusu dışındaki uygulamalarına bağlar. Bkz, Stiglitz, 1998 yılındaki konuşması; UNCTAD, “The Paradox of Finance-Driven Globalization”, **Policy Brief**, No.1, January 2012.

³¹ Washington Konsensusu çerçevesinde finansal liberalizasyon tezinin ortaya çıkış biçiminin bir eleştirisi için bkz. Philip Arestis, agm.

³² Bazen ‘üçüncü sektörleşme (tertiarisation)’ olarak da adlandırılan sanayisizleşme olgusunun analizinde, toplam sınai çıktının düzeyi ve GSYH içindeki payı, sektörün istihdamdaki payı, emek yoğunluğu ve verimlilik gibi değişkenler dikkate alınır. Gelişmiş ülkelerdeki sanayisizleşme süreciyle ilgili çalışmalar için, örneğin bkz. Robert Rowthorn ve Ramana Ramaswamy, “Deindustrialization: Causes and Implications”, **IMF Working Paper**, Washington DC: International Monetary Fund, WP/97/42, 1997; Robert Rowthorn ve Ramana Ramaswamy, “Growth, Trade, and Deindustrialization”, **IMF Working Paper**, Washington DC: International Monetary Fund, WP/98/60, 1998; Britanya ve ABD için örneğin bkz. **Robert Rowthorn ve Ken Coutts**, “De-industrialization and the Balance of Payments in Advanced Economies”, **UNCTAD/OSG/DP/2004/4**, No.170, 2004. Diğer faktörler yanında, gelişmiş ülkelerdeki sanayisizleşmenin nedenleri arasında bu ülkelerin gelişmekte olan ülkeler ile yaptıkları ticaretin etkili olduğu da öne sürülür. Buna göre, gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun sanayilerin hızlı büyümesi gelişmiş ülkelerde bu sektörlerde istihdamın azalmasına yol açar. Gelişmiş ülkelerde gözlenen sanayisizleşmenin nedenleri konusunda özet değerlendirme için bkz. Rowthorn ve Ramaswamy, age, ss.5-8; Rowthorn ve Coutts, agm, ss.3-5; Akarçay Gürbüz, agm, ss. 1064-1065.

³³ Sanayisizleşme, başarılı ekonomik gelişmenin bir unsuru olarak da kabul edilir; bkz. Rowthorn ve Ramaswamy, “Deindustrialization...”, s.7,14. Ayrıca görece paylar söz konusu olduğu için mutlaka sınai üretimde bir azalma anlamına gelmeyeceği de ifade edilir; bkz. Rowthorn ve Coutts, age.

³⁴ Son dönem sanayisizleşme ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde

---

Gelişmekte olan ülkelerde gözlenen sanayisizleşme olgusunun çeşitli nedenleri dile getirilmekle birlikte, finansal liberalizasyon bu nedenler arasında öne çıkar.³⁵ Finansal liberalizasyon, sermaye hareketlerinde ciddi artışlara neden olsa da bu akımlar gelişmekte olan ülkelerde sanayinin gelişmesine hizmet etmekten çok finansal faaliyetlerin ön plana çıkmasına ve ekonomik süreçlere hakim olmasına yol açmıştır.

Finansal liberalizasyon tezinde ifadesini bulan neoliberal söylem, uluslararası finansal akımların tasarruf oranları genellikle düşük olan gelişmekte olan ülkelerin ihtiyacı olan sermayeyi daha kolay sağlayabileceği, böylece bu ülkelerin üretken yatırımlarla ekonomik gelişmeyi sürdürebileceklerini öne sürmekteydi. Ancak beklentilerin aksine, finansal serbestleşme üretken yatırımlarda artış sağlamadı.³⁶ Finansal serbestiyle birlikte uluslararası sermaye akımları hızlandı, ancak yabancı sermaye reel sektörde elde edilebilecek getirinin çok daha üzerinde getiri sağlayan finansal faaliyetlere yöneldi. Benzer biçimde, içerdeki finansal olmayan kurumlar da 1980'ler ve 1990'lardaki serbestleşme dalgasının ardından finans piyasalarında ortaya çıkan önemli dönüşümlerle birlikte söz konusu faaliyetlere ilgi

---

ortaya çıkan 'prematüre' sanayisizleşme sürecinin gelişmiş ülke deneyimleriyle kıyaslandığında çok daha erken ve ileri bir düzeyde olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Ute Pieper, "Deindustrialisation and the social and economic sustainability nexus in developing countries: Cross-country evidence on productivity and employment", **The Journal of Development Studies**, 2000, 36(4), ss.66-99; UNCTAD, **Trade and Development Report**, Geneva, UNCTAD, 2003; Jürgen Weller, "Tertiary sector employment in Latin America: between modernity and survival", **CEPAL Review**, No.84, December 2004, ss.157-174; Sukti Dasgupta ve Singh, "Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries", **United Nations University, Research Paper No. 2006/49**, 2006; Fiona Tregenna, "Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally", **Cambridge Journal of Economics**, vol.33, no.3, 2009, 433-466; Ayça Akarçay Gürbüz, "Comparing trajectories of structural Change", **Cambridge Journal of Economics**, vol.35, no.6, 2011, 1061-1085; Gabriel Palma, "De-industrialization, 'Premature' De-industrialization and the Dutch Disease", **The New Palgrave Dictionary of Economics**, Palgrave Macmillan, 2012. Hizmetler sektöründe genişleyen aktivitelerin gelişmiş ülke deneyimlerinde olduğu gibi ekonominin geri kalanıyla dikey bütünleşmesi durumunda bu üçüncü sektörleşme olgusu, Hindistan'daki hizmete dayalı büyüme sürecinde olduğu gibi gerçek/pozitif/normal olarak adlandırılabilir; bkz. Akarçay Gürbüz, agm, s.1066.

³⁵ Genel bir değerlendirme için örneğin bkz. Akarçay Gürbüz, agm, ss.1065-1067.

³⁶ Finansal liberalizasyon çok genel olarak finansal piyasalar üzerindeki her türlü müdahalenin kaldırılmasıyla finansal derinliğin artacağı, aracılık maliyetlerinin azalacağı, etkin kaynak dağılımının sağlanmasıyla ekonomik büyümenin yatırımların artışı yanında, sermayenin ortalama verimliliğinin de yükselmesiyle uyarılacağını öne sürer. Demir, finansal serbestleşmenin reel sektör firmalarında etkinlik artışına yol açtığı yönde net bir ampirik bulgunun en azından Türkiye, Arjantin ve Meksika için mevcut olmadığını ifade eder. Finansal serbestleşmenin ardından bile firmalar hala kredi tahsisi ile karşı karşıya olduklarından yatırım harcamalarını daha çok iç finansmanla ya da kısa vadeli borçlanma ile finanse ederler. Bkz. Fırat Demir, "Financial liberalization, private investment and portfolio choice: Financialization of real sectors in emerging markets", **Journal of Development Economics**, 88, 2009, s.316.

gösterdiler.³⁷ Söz konusu firmalar içinde özellikle finansal piyasalara erişimi olanlar portföy yaklaşımını uygulayarak, hızla gelişen finansal piyasalardaki ve kamu borçlanma araçlarındaki hızlı ve yüksek getirileri, risk ve belirsizlik, kredi sınırlılıkları ve karlılıktaki sıkışma gibi etkenleri dikkate alarak uzun vadeli sabit yatırım projeleri yerine kısa vadeli finansal yatırımlara yönelmeyi tercih ettiler.³⁸

Benzer biçimde, bu ülkelerin kendi bankacılık sektörleri de özel sınai kesim yatırımlarını desteklemek yerine yüksek borçlanma ihtiyacı içindeki kamu kesimine borç vermeyi tercih etti. Özel sektöre yönelik borçlar ise daha ziyade tüketici kredileri veya mortgage kredilere yönelik oldu.

Serbestleştirilen dış ticaret rejimi mevcut sınai üretimin dış rekabet karşısında güçsüz düşmesine ve bazı alanlarda tamamen ortadan kalkmasına yol açtı. Dolayısıyla, finansal liberalizasyona dış ticaretteki serbestinin eşlik ettiği uygulamalar pek çok gelişmekte olan ülkede mevcut verimli olmayan sanayilerin ortadan kalkmasına yol açtığı halde daha ileri sanayilerin kurulmasında başarısız oldu. Kregel'in de ifade ettiği gibi, stabilizasyon politikalarının uygulanmasıyla birlikte enflasyonda hızlı bir düşüş sağlanması başlangıçta gelir ve servette bir artış yaratır ve açık ekonomi koşullarında bu durum ithalatın büyümesine ve yabancı yatırımcılar tarafından kolaylıkla finanse edilen bir cari açık büyümesine yol açar.³⁹ Ancak yüksek faiz oranları, aşırı değerli kurlar ve iniş çıkışlı sermaye akımlarıyla belirlenen makro ekonomik ortam teknolojik yenilik ve yeniden yapılanmayı felce uğratar.⁴⁰ Böylece, konsensusun önerdiği reform politikaları verimsiz yerel sanayilerin 'yıkım'ına destek vermekle birlikte

³⁷ Pek çok ülkede bu firmaların finansal gelirlerinin toplam karlardaki payı hızla arttı. Türkiye ekonomisi de 1990'ların başlarından itibaren benzer deneyimleri yaşadı. Örneğin 2001'de Türkiye'deki 500 büyük sanayi kuruluşu için finansal gelirlerin karlılıktaki payı ortalama %546 gibi bir değere ulaşmıştı; bkz. İstanbul Sanayi Odası, **500 Büyük Sanayi Kuruluşu**, İstanbul ISO Yayını, 2002. Güney ve Orta Amerika ülkelerinin deneyimi için, örneğin bkz. Kregel, agm, ss.553-555.

³⁸ Gelişmekte olan ülkelerdeki finansal olmayan firmaların yatırım tercihlerine ilişkin sınırlı sayıda ampirik çalışma söz konusudur. Fırat Demir gelişmekte olan ülkelerde finansal olmayan firmaların finansal ve reel sektör faaliyetlerine dönük yatırım tercihlerini belirleyen faktörleri Türkiye, Arjantin ve Meksika örneklerinde inceler. Çalışmanın ampirik bulguları, gelişmekte olan ülkelerdeki reel sektör firmalarının fiziki yatırım kararlarını alırken finansal piyasalardaki yatırım olanaklarını dikkate aldığı sonucunu verir. Demir, agm, ss. 314-316.

³⁹ Neoliberal uygulamaların enflasyonla mücadeledeki nispi başarısı, bir yandan finansal sisteme istikrar getirirken bir yandan da reel faiz oranlarının yükselmesiyle sistemin sanayinin finansmanına olan katkısını azaltan bir paradoksa yol açtı; Kregel, agm, 555.

⁴⁰ Frenkel ve Rapetti, Latin Amerika ülkelerine yönelik yakın tarihli bir çalışmalarında enflasyonla mücadelede döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılmasının bu ülkelerde reel döviz kurunun aşırı değerlendirilmesine yol açtığını söylerler. Yazarlara göre, yoğun sermaye akımları yakın dönemdeki bir kriz ihtimalinden çok asıl olarak reel döviz kurunun aşırı değerlendirilmesiyle üretim ve istihdamda bir daralmaya yol açarak uzun dönemli büyüme üzerinde bir tehdit oluşturur. Bkz. Roberto Frenkel ve Martin Rapetti, "External Fragility or Deindustrialization: What is the Main Threat to Latin American Countries in the 2010s?", **World Economic Review**, Vol.1, No.1, 2012, ss.37-57.

‘yaratıcı yıkım’ın (üretken yapının daha fazla yatırım ve teknolojik yeniliklerle reel dönüşümü) ‘yaratıcı’ boyutuna yeterli desteği sağlamada başarısız kaldı.⁴¹

Yukarıda da dile getirildiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yapısal uyum ve istikrar programlarının sınai üretim ve istikrarlı ekonomik büyüme açısından olumsuz etkilerini ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Özet olarak ifade etmek gerekirse, söz konusu ülkelerde 1980’li yıllardan günümüze dek izlenen iktisadi politikalar sabit sermaye oluşumunun düşmesine yol açarak genel olarak sınai üretimi olumsuz etkilemiştir. Beklentilerin aksine, pek çok ülkede finansal serbestleştirme, yatırımların artması yoluyla ekonomik gelişmeye katkıda bulunmadığı gibi, ekonomik faaliyetlerin sınai üretimden giderek uzaklaşmasıyla uzun vadeli ve sürdürülebilir bir büyümeyle ilgili kaygıları gündeme getirmiştir. Bu politikalar ayrıca istihdam ve gelir dağılımı açısından da başarısız olmuş, yoksulluğun sürekli bir hale gelmesiyle önemli sosyal dengesizliklere yol açmışlardır.⁴²

5. Sonuç

Dünya ekonomisinde 1970’lerin sonundan itibaren neoliberalizm ve küreselleşme olgularıyla birlikte gözlenen finansallaşma süreci gelişmekte olan ülkelere önemli dönüşümlere yol açtı.

Gelişmekte olan ülkeler değişmekte olan dünya ekonomisine 1980 öncesi uygulamalardan çok daha farklı politikalarla, asıl olarak dış ticaret ve finansal sistemlerini serbestleştirerek eklemelendiler. 1980’lerden itibaren gelişmiş ülkelerdeki hakim neoliberal söylem ve politikalar gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkili oldu. Özellikle uluslararası sermaye akımlarının önündeki kısıtlamaların ve içeride de finansal sistemin üzerindeki her türlü müdahale ve düzenlemenin kaldırılmasıyla ilerleyen finansal liberalizasyon, dünya çapında yaşanan finansallaşma sürecine gelişmekte olan ülkelerin dahil olma biçimini belirledi. Bu süreçte IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların önerdikleri yapısal uyum ve istikrar politikaları da belirleyici bir rol oynadı.

Finansal serbestleşmenin kaynakların yatırımlara yönelmesini sağlayarak ekonomik gelişmeyi sağlayacağı iddiasına karşın söz konusu ülkelerin üretken sektörlerinde ciddi dönüşümler ortaya çıkmadığı gibi basit anlamda ekonomik büyüme açısından bile istikrarlı bir başarı gösterilemedi. Finansal serbestleştirmeyle birlikte hız kazanan finansallaşma süreci pek çok gelişmekte olan ülkede gözlenen sanayisizleşme sürecinin önemli belirleyenlerinden biri oldu. Mevcut bazı sanayiler ortadan kalkmakla birlikte yenilikçi sanayiler ortaya çıkmadı.

---

⁴¹ Kregel, agm, s. 553.

⁴² UNCTAD’ın 2013 Trade and Development Report’unda da bu sorunlar bir kez daha vurgulanarak kriz sonrası dünya ekonomisine bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin artık ihracata dayalı ekonomik büyümeye bel bağlamalarının mümkün olmadığı, ayrıca içerideki yoksulların gelirini artırmak yönünde önlemler almaları gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. UNCTAD, 2013.

IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen yapısal uyum programlarında net bir sanayileşme stratejisine yer verilmedi. Bu yapı içerisinde uluslararası sermayeyi çekmek için gereken önlemleri almak ekonomilerin birinci önceliği haline geldi. Finansal kriterler açısından ekonomik göstergelerin daha iyi olması sağlandığında bile buna yüksek faiz oranları, ekonominin yavaş veya inişli-çıkışlı büyümesi, küresel sermayenin ani hareketleri karşısında daha da kırılganlaşan bir yapı eşlik etti. Yoksulluk sorunu kalıcılaştı, ülkeler arasındaki ve ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizlikler arttı.

1980’li yılların etkili politikacılarından Britanya Başbakanı Margaret Thatcher neoliberal reform paketini yürürlüğe koyarken “başka alternatif yok” demişti. 1980’li yıllardan beri gelişmekte olan ülkelerin çoğunda izlenen politikalar da başka alternatif olmadığı iddiasıyla uygulandı. Ancak gelinen noktada, gelişmekte olan ülkelerin içinde buldukları durum dikkate alındığında çok fazla başarı sağlandığını söylemek mümkün görünmüyor. Dünya ölçeğinde uluslararası finansal sermayenin ihtiyaçlarını gözetilen standart reçetelerin şimdiye kadar bu ihtiyacı karşılayamadığı söylenebilir. Gelişme politikalarının ülkelerin özgün güncel ve tarihsel koşullarını dikkate alarak, gelişme sürecinin sosyal ve siyasal boyutları unutulmadan, kişi başına milli gelirin artışı gibi göstergelerle ifade edilen teknik bir sürece indirgenmeden, çok yönlü bir yaklaşımla ele alınması gerektiği daha net bir biçimde görülmektedir.

Kaynakça

- AKARÇAY GÜRBÜZ, A. “Comparing trajectories of structural Change”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol.35, No.6, 2011, ss.1061–1085.
- ARESTIS, P. “Washington consensus and financial liberalization”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.251-271.
- ARRIGHI, G. **The Long Twentieth Century**, New York: Verso, 1994.
- BAŞKAYA, F. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul: İmge Yayınları, 1994.
- BELLAMY FOSTER, J. “The Financialization of Capitalism”, **Montly Review**, Vol.58, No.11, 2007, ss.1-12.
- CHANG, H-J ve I. GRABEL, “Reclaiming development from Washington Consensus”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.276-279.
- CROTTY, J. “The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and ‘Modern’ Financial Markets on Nonfinancial Corporation Performance in the Neoliberal Era” in Gerald A. Epstein (ed.), **Financialization and the World Economy**, ss.77-110.
- DASGUPTA, S. ve A. SINGH, “Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries”, **United Nations University, Research Paper**, No. 49, 2006. <http://www.rrojasdatabank.info/rp2006-49.pdf>
- DEMİR, F. “Financial liberalization, private investment and portfolio choice: Financialization of real sectors in emerging markets”, **Journal of Development Economics**, Vol.88, 2009, ss.314-324.
- DUMENIL, G. ve D. LEVY, “The Real and Financial Components of Profitability (United States, 1952-2000)”, **Review of Radical Political Economics**, Vol.36, No.1, 2004, ss.82-100.
- EPSTEIN, G.A. (ed.) **Financialization and the World Economy**, Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar, 2005.
- EPSTEIN, G.A. “Introduction” in G.A. Epstein (ed.), **Financialization and the World Economy**, ss.3-16.
- FINE, B., C. LAPAVITSAS ve J. PINCUS (eds), **Development Policy in the Twenty-first Century: Beyond the Post-Washington Consensus**, London: Routledge, 2001.
- FINE, B. “The New Development Economics” in J. KS and B. FINE (eds), pp.1-20.
- FRENKEL, R. ve M. RAPETTI, “External Fragility or Deindustrialization: What is the Main Threat to Latin American Countries in the 2010s?”, **World Economic Review**, Vol.1, No.1, 2012, ss.37-57.
- GOLDSTEIN, J.P. “Introduction: The Political Economy of Financialization”, **Review of Radical Political Economics**, Vol.41, No.4, 2009, ss.453-457.

- GÜLALP, H. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları, 1987.
- HILFERDING, R. **Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development**, London: Routledge and Kegan Paul, 1981 [1910].
- IMF, **Regional Economic Outlook, Western Hemisphere**, Washington DC, April 2011.
- İSTANBUL SANAYİ ODASI, **500 Büyük Sanayi Kuruluşu**, İstanbul: ISO Yayını, 2002.
- KEYDER, Ç. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, İstanbul: Metis Yayınları, 2.b., 1996.
- KREGEL, J. “The discrete charm of the Washington consensus”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.30, No.4, Summer 2008, ss.541-560.
- KRIPPNER, G. “The Financialization of the American Economy”, **Socio-Economic Review**, Vol.3, No.2, 2005, ss.173-208.
- KS, J and B. FINE (eds) **The New Development Economics: After the Washington Consensus**, New Delhi: Tulika Books, 2006.
- LAL, D. **The Poverty of Development Economics**, Institute of Economic Affairs, 1983.
- LAPAVITSAS, C. “Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation”, **Research on Money and Finance Discussion Papers**, No.1, 2009.
- LAPAVITSAS, C. “Theorizing Financialization”, **Work, Employment and Society**, Vol.25, No.4, 2011, ss.611-626.
- MCKINNON, R.I. **Money and Capital in Economic Development**, Washington, DC: Brookings Institution, 1973.
- MORENO-BRID, J.C., E. PEREZ CALDENTEY ve P. RUIZ NAPOLES “The Washington consensus: a Latin American perspective fifteen years later”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.345- 365.
- OCAMPO, J.A. “Beyond the Washington Consensus: what do we mean?”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-05, ss.293-314.
- ORHANGAZI, Ö. **Financialization and the US Economy**, Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar, 2008.
- ÖNIŞ, Z. ve F. ŞENSES, “Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus”, **Development and Change**, Vol.36, No.2, 2005, ss.263–290.
- PALLEY, T. “Financialization: What It Is and Why It Matters”, **The Levy Economics Institute Working Paper**, No.525, 2007.
- PALMA, G. “ De-industrialization, ‘Premature’ De-industrialization and the Dutch Disease “, **The New Palgrave Dictionary of Economics**, Palgrave Macmillan, 2012.

-
- PIEPER, U. “Deindustrialisation and the social and economic sustainability nexus in developing countries: Cross-country evidence on productivity and employment”, **The Journal of Development Studies**, Vol.36, No.4, 2000, ss.66-99.
- ROWTHORN, R. ve K. COUTTS, “De-industrialization and the Balance of Payments in Advanced Economies”, **UNCTAD/OSG/DP/2004/4**, No.170, 2004.
- ROWTHORN, R. ve R. RAMASWAMY, “Deindustrialization: Causes and Implications”, **IMF Working Paper**, Washington DC: International Monetary Fund, WP/97/42, 1997.
- ROWTHORN, R. ve R. RAMASWAMY, “Growth, Trade, and Deindustrialization”, **IMF Working Paper**, Washington DC: International Monetary Fund, WP/98/60, 1998.
- SHAW, E. **Financial Deepening in Economic Development**, New York: Oxford University Press, 1973.
- STIGLITZ, J. “More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus”, Speech, 7 January 1998, Helsinki-Finland. <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/209/43245.html> (Erişim Tarihi 27.10.2013)
- STOCKHAMMER, E. “Financialization and the Slowdown of Accumulation”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol.28, No.5, 2004, ss.719-741.
- SWEEZY, P. “More (or Less) on Globalization”, **Monthly Review**, Vol.49, No.4, 1997, ss.1-4.
- TREGENNA, F “Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol.33, No.3, 2009, ss.433-466.
- TÜRKAY, M. **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, 2009.
- UNCTAD. “Development Strategies in a Globalizing World”, **UNCTAD/GDS/MDPB/Misc.15**, Geneva: United Nations, 2003. http://unctad.org/en/Docs/gdsmdpbnmisc15_en.pdf (Erişim tarihi 26.10.2013)
- UNCTAD. **Trade and Development Report**, Geneva, UNCTAD, 2003.
- UNCTAD. **Trade and Development Report**, Geneva, UNCTAD, 2013.
- UNCTAD, “The Paradox of Finance-Driven Globalization”, **Policy Brief**, No.1, January 2012.
- WELLER, J. “Tertiary sector employment in Latin America: between modernity and survival”, **CEPAL Review**, No.84, December 2004, ss.157-174. <http://www.eclac.org/publicaciones/xml/7/22347/G2258iWeller.pdf>
- WILLIAMSON, J. “What Washington Means by Policy Reform”, in John Williamson (ed.), **Latin American Adjustment: How Much Has Happened?**, Washington DC: Institute for International Economics, 1990, ss.5-20.

WILLIAMSON, J. "Did the Washington Consensus Fail?", Outline of Speech at the Center for Strategic and International Studies, Washington DC, 6 November 2002. <http://www.iie.com/publications/papers/print.cfm?ResearchId=488&-doc=pub> (Erişim Tarihi 26.10.2013).